

עדי מסירה או חתימה כרתי

מקורות – (א) גיטין כב; תוספות ד"ה אבל; גיטין פו. משנה וגמרא, ראב"ד מו: בדפי הר"ף; תוספות כתובות כ-כ: ד"ה ורבי יוחנן; תוספות הר"ש כתובות כא. ד"ה ודווקא; רש"י ותוספות גיטין ג: ד"ה וגובה.

(ב) מוכח מתוכו – תוספות כב. ד"ה מאן חכמים; תוספות כ. ד"ה הא בעינן; תוספות כד: ד"ה בעדי מסירה; כתובות צד. .

(ג) הצורך בעדי מסירה – ר"ף גיטין מז:מח., ספר הזכות, מלחמות ור"ן על אתר; רמב"ם הל' גירושין פ"א הל' י"ג-ט"ז; תוספות ד. ד"ה דקיימא לן; בבא מציעא יג., ראב"ן סי' מ"ד.

אחת המחלוקות המרכזיות בהלכות שטרות היא מחלוקת רבי אלעזר ורבי מאיר בשאלה האם "עדי מסירה כרתי" או "עדי חתימה כרתי". מחלוקת זו מוזכרת בסוגייתנו (כב:), ובסוגיות רבות נוספות ברחבי הש"ס. המקור לשיטתו של רבי אלעזר נמצא במשנה להלן בפרק האחרון:

רבי אלעזר אומר: אף על פי שאין עליו עדים, אלא שנתנו לה בפני עדים – כשר, וגובה מנכסים משועבדים, שאין העדים חותמים על הגט אלא מפני תיקון העולם" (משנה גיטין פו.).

רבי אלעזר סובר שעדי המסירה הם העדים העיקריים בשטר, והם העדים הנדרשים כדי שהשטר ימלא את תפקידו. חתימת העדים על השטר נחוצה רק מפני תיקון העולם – כדי שהשטר יוכל לשמש כראיה נוחה בעתיד, מבלי שיהיה צורך לחפש אחרי עדי המסירה. בדיעבד, שטר שנמסר בפני עדי מסירה – כשר גם אם אין בו עדי חתימה. אישה המקבלת גט ללא עדי חתימה – מגורשת, וכן אפשר לגבות מנכסים משועבדים בשטר כזה.

הביטוי "עדי מסירה כרתי" איננו מופיע במשנה, אלא כך מכנה הגמרא שם את שיטתו של רבי אלעזר. בגמרא שם ובמקומות נוספים מבואר, שרבי מאיר חולק על רבי אלעזר, וסובר ש"עדי חתימה כרתי". לפי רבי מאיר, שטר ללא עדי חתימה איננו מועיל, גם אם נמסר בפני עדי מסירה. בשטר כזה אי אפשר לגבות מנכסים משועבדים, ואישה שהתגרשה בגט ללא עדי חתימה – אינה מגורשת.

יסוד המחלוקת

מהו היסוד לשיטת רבי מאיר, הדורש שיהיו עדי חתימה בשטר? ניתן להסביר את שיטתו בדרכים שונות. ראשית יש לשאול: האם העדים ממלאים תפקיד טכני בלבד, או שיש צורך עקרוני יותר בקיומם? ניתן להבין, שהצורך בעדי חתימה כלל איננו קשור לדיני עדות. מצד הלכות עדות היינו יכולים להסתפק בעדותם של עדי מסירה, שאינם חתומים על השטר עצמו. החתימה נחוצה מצד הלכות שטרות, כדי לעצב את השטר ולהעניק לו תוקף. מבחינה פורמאלית, שטר ללא חתימה של עדים – איננו מוגדר כשטר. דעה כזו מובאת בתוספות במסכת כתובות (כ-כ: ד"ה ורבי יוחנן), כפי שראינו בשיעור בעניין יסודות שטרות¹.

לחלופין ייתכן, שעדי חתימה אינם ממלאים רק תפקיד טכני של עיצוב השטר, אלא יש להם תפקיד מרכזי בפעולתו של השטר. שטר מעצם מהותו הוא עדות כתובה, ולדעת רבי מאיר אין דרך ליצור עדות כתובה אלא על ידי חתימת העדים בגוף השטר.

כדי לחדד את הכיוון הזה יש להסביר, ששיטת רבי מאיר מבוססת על שתי הנחות:

א. שטר אינו יכול ליצור חלות אם אין בו הכוח לשמש בעתיד כראיה לקיומה של החלות הזו.

ב. שטר יכול לשמש כראיה רק כאשר חתומים בו העדים. עדי מסירה הבאים ומעידים שהשטר נמסר בפניהם אינם מצטרפים אל השטר, ואינם יכולים להפוך אותו לשטר ראיה, כיוון שאינם חתומים בגוף השטר.

רבי אלעזר, החולק על רבי מאיר, יכול לחלוק על כל אחת מההנחות האלה. ייתכן שרבי אלעזר חולק על ההנחה הראשונה, וסובר ששטר היוצר חלות איננו חייב לשמש גם כראיה. לדוגמה בשטר קניין של שדה, אם אין בשטר עדי חתימה – השטר איננו מהווה ראיה לקניין. השטר שמחזיק הקונה הוא פיסת נייר ותו לא, והוא אינו יכול להוכיח דבר. אולם, לדעת רבי אלעזר כדי שהקניין יחול – כלל אין צורך שהשטר יהווה ראיה. עצם המסירה של השטר לידי הקונה בפני עדי מסירה – היא היוצרת את חלות הקניין, גם אם השטר לא יוכל לשמש כעדות לקניין הזה בעתיד.

לחלופין ניתן להבין, שרבי אלעזר מקבל את ההנחה הראשונה של רבי מאיר, וגם לדעתו השטר חייב לשמש כראיה לקניין. אולם הוא חולק על ההנחה השנייה, שלפיה הדרך היחידה ליצור שטר ראיה היא באמצעות עדי חתימה בגוף השטר. לדעת רבי

1 לעיל עמ' 25.

אלעזר, שטר יכול לשמש כראיה גם כאשר אין בו עדי חתימה – אם הוא נמסר בפני עדי מסירה. כאשר עדי המסירה יבואו ויעידו שהשטר הזה נמסר בפניהם – הם יצטרפו בכך אל תוכן השטר, ויהפכו את הכתוב בו לעדות בעלת תוקף של שטר.

הגר"ד סולובייצ'יק סירב לקבל את ההבנה השנייה, שלפיה עדי המסירה מצטרפים אל תוכן השטר והופכים אותו לעדות. לדעת הגר"ד, ברור שעדותם של עדי המסירה איננה טובה יותר מעדות רגילה בעל-פה, ואין ביכולתה להפוך את השטר לשטר ראיה². כיוון שכך, הדרך היחידה להסביר את שיטת רבי אלעזר היא לומר שהשטר איננו חייב להוות ראיה לחלות שהוא יוצר. הקניין שבשטר חל גם אם השטר לא יוכל להוכיח זאת בעתיד.

לפי הבנה זו, מחלוקתם של רבי אלעזר ורבי מאיר מצומצמת לשטרי קניין בלבד, דהיינו שטרות הבאים ליצור חלות מסוימת. בשטרי ראיה, אשר אינם באים ליצור חלות חדשה אלא רק להעיד על מציאות קיימת – כולם מודים שיש צורך בעדי חתימה. גם רבי אלעזר, הסובר שדי בעדי מסירה כדי ליצור חלות על ידי שטר, מודה ששטר ראיה ללא עדי חתימה הוא חסר ערך. קיומם של עדי המסירה בשטר כזה הוא חסר משמעות, וחייבים להחתים עדים בשטר עצמו כדי להעניק לו תוקף.

שיטתו של הגר"ד נתקלת בקשיים בדברי הגמרא והראשונים. כפי שראינו, רבי אלעזר קובע במשנה שאפשר לגבות מנכסים משועבדים באמצעות שטר ללא עדי חתימה. לא מפורש במשנה באיזה סוג שטר מדובר. רש"י בדף ג: מביא שתי דעות בעניין זה:

”גובה מנכסים משועבדים – גובה כתובתה בגט זה מנכסים משועבדים...
לישנא אחרינא: גובה מנכסים משועבדים – אם שטר מלוה הוא...”

(רש"י גיטין ג: ד"ה וגובה).

לפי הדעה השנייה ברש"י, רבי אלעזר סובר שעדי מסירה כרתי גם בשטר הלוואה. התוספות על אתר (ד"ה וגובה) עסקו גם הם בשאלה מהו השטר שבו עוסקת המשנה, והביאו את הדעות השונות. לפי הדעה שמדובר בשטר הלוואה, קשה לכאורה על הסברו של הגר"ד. ההבנה הפשוטה היא ששטר הלוואה הוא שטר ראיה. ההלוואה עצמה התבצעה עוד לפני מסירת השטר, ושטר הלוואה בא רק להעיד על קיומה. ואם

2 בעניין זה נחלקו איתני עולם: הגר"ד ואביו הרב משה סולובייצ'יק נחלקו עם הג"ר אהרן קוטלר והג"ר שמעון שקופ בשאלה האם שטר הבא בעדי מסירה יכול לעמוד כנגד טענת פירעון.

כן, לפי הגר"ד ראוי היה שרבי אלעזר יודה לרבי מאיר בשטר הלוואה, ויסבור שאי אפשר לגבות בו מנכסים משועבדים ללא עדי חתימה!

הגר"ד נשאר נאמן לשיטתו, שדברי רבי אלעזר נאמרו רק בשטרי קניין. הוא תירץ, שמחלוקת הראשונים בעניין שטר הלוואה היא למעשה מחלוקת בנוגע לאופיו של שטר זה: האם הוא נחשב לשטר ראייה או לשטר קניין.

נסביר בקצרה את הרקע למחלוקת זו. כידוע, האמוראים נחלקו האם שעבוד נכסים הוא מן התורה או מדרבנן (בבא בתרא קעה:). הגמרא במסכת קידושין (יג:): מכריעה ששעבודא דאורייתא, וזוהי הדעה המקובלת בראשונים³. לפי דעה זו, מדאורייתא חל שעבוד הנכסים מייד עם הלוואה, ללא צורך בשטר. חכמים תיקנו שהמלווה בעל-פה לא יגבה מנכסים משועבדים, כיוון שאין להלוואה הזו קול. כדי לגבות מנכסים משועבדים צריך לכתוב שטר הלוואה, שיפרסם את הלוואה ויאפשר ללקוחות להיזהר.

לאור זאת מתעוררת השאלה: מהו תפקידו של שטר הלוואה? ניתן להבין שגם כעת, לאחר תקנת חכמים, שטר הלוואה משמש כשטר ראייה בלבד. השטר מעיד על קיומה של הלוואה ומפרסם אותה. הקול שיוצר השטר מבטל את החשש להפסד הלקוחות, ומסיר את המגבלה על הגבייה ממשועבדים. הלקוחות שקנו שדה משועבד "הניחו מעותיהם על קרן הצבי" ואינם זכאים להגנה מפני הפסד. כעת השעבוד יכול לחול, אך הוא איננו חל מכוחו של השטר, אלא מכוחה של הלוואה עצמה, על פי עיקר הדין מדאורייתא. לפי דעה זו שטר הלוואה הוא שטר ראייה, ולכן לפי הגר"ד רבי אלעזר מודה שצריכים להיות בשטר עדי חתימה.

לחלופין אפשר להבין, שתקנת חכמים שלא לגבות מנכסים משועבדים ללא קול שינתה באופן מהותי את המצב. במצב החדש אין שום אפשרות לשעבד את הנכסים מכוח הלוואה בלבד, וכדי שיחול שעבוד הנכסים יש צורך במעשה קניין. זהו תפקידו של שטר הלוואה, המשמש כשטר קניין לשעבוד הנכסים⁴. זהו הבסיס, לפי הגר"ד, לדעה שלפיה רבי אלעזר סובר ש"עדי מסירה כרת" גם בשטר הלוואה. אמנם לדעת

3 ר"ף בבא בתרא פב-פג, רמב"ם הל' מלווה ולווה פ"א ה"ד. לעומתם, עיין תוספות קידושין יג: ד"ה אמר ובבא בתרא קעו. ד"ה גובה. כמו כן עיין ש"ך סי' ל"ט ס"ק ב.

4 עיין תוספות ר"ד בגיטין כ: (ד"ה בעי רמי בר חמא) "בעינן שהלוה יקנה לו קרקעותיו וישעבדם לו בספר". התוספות שם ד"ה וכותב דחו הבנה זו, וכך משמע גם ברמב"ן, רשב"א, ריטב"א ומאירי על אתר. לפי שיטת הגר"ד קשה גם להבין את הפסק ש"אחריות טעות סופר" (ב"מ יד.) – והרי אפילו אם התכוונו לכתוב שעבוד נכסים בשטר, כיצד ניתן להחשיבו לשטר קניין כשעיקר חסר מן הספר?

רבי אלעזר שטר ללא עדי חתימה אינו יכול לשמש כראיה, אך הוא עדיין שימושי כשטר קניין, המאפשר גבייה מנכסים משועבדים.

תירוצו של הגר"ד נראה דחוק במקצת. ההבנה הפשוטה היא שרבי אלעזר דיבר גם בשטרי ראייה. לדעת רבי אלעזר עדי המסירה מצטרפים אל השטר והופכים אותו לעדות, גם כאשר הם אינם חתומים בגוף השטר. כך ניתן ללמוד גם מדברי התוספות בסוגייתנו. הגמרא (כב:) אומרת, שרבי אלעזר לא הכשיר שטרות שאפשר לזייפם, כיוון שהם אינם יכולים לשמש כראיה לתקופה ארוכה. מחד, אי אפשר לסמוך על עדי החתימה, שהרי ייתכן שהשטר מזויף; ומאידך אי אפשר לסמוך על עדי המסירה, העשויים לשכוח את תוכן העדות. לאור זאת מתקשים התוספות, כיצד מכשיר רבי אלעזר בדרך כלל שטר ללא עדי חתימה, והרי גם כאן יכולים עדי המסירה לשכוח את עדותם. כך מתרצים התוספות את קושייתם:

”ויש לומר דשאני אין עליו עדים, כיון דכתוב על דבר שאינו יכול לזייף, והעדים מכירין לעולם שטר המסור לפניהם, ואם היו מזייפין שום דבר – היה ניכר הזיוף”
(תוספות גיטין כב: ד"ה אבל).

לפי התוספות, עדי המסירה באמת עשויים לשכוח את עדותם. אולם, הם לעולם לא ישכחו את מראהו הכללי של השטר שנמסר לפניהם. לכן, אם בעתיד יובא השטר לפניהם – הם יוכלו להעיד שזהו השטר שנמסר לפניהם, והוא נותר ללא שינוי או זיוף. במקרה כזה אנו רשאים לסמוך על הכתוב בשטר, אף על פי שעדי המסירה עצמם אינם זוכרים את כל הפרטים הכתובים בו. ברור אם כן שלפי התוספות עדי המסירה מחזקים את השטר ומעניקים לו תוקף של עדות, שלא כדעת הגר"ד.

מוכח מתוכו

כפי שהסברנו, רבי מאיר סובר ששטר איננו יכול ליצור חלות אם לא יוכל לשמש בעתיד כראיה לקיומה של חלות זו. הסבר זה לשיטת רבי מאיר הוא הבסיס לעיקרון נוסף בשיטתו: השטר צריך להיות מוכח מתוכו. השטר יכול לשמש כשטר ראייה רק אם אפשר להוכיח את תוכן העדות מתוך השטר עצמו, מבלי להסתמך על גורמים החיצוניים לשטר.

הצורך בכך שהשטר יהיה מוכח מתוכו איננו מפורש בשום מקום בגמרא. הראשונים למדו את העיקרון הזה ממספר סוגיות:

א. הגמרא בסוגייתנו עוסקת, בעקבות המשנה (כא:), בגט שנכתב על גבי דבר העשוי להזדייף. חכמים במשנה מכשירים גט כזה, והגמרא מסבירה שחכמים סוברים כרבי

אלעזר, ומכשירים את הגט על ידי עדי מסירה. התוספות (כב. ד"ה מאן חכמים) מסבירים, שלפי רבי מאיר גט כזה יהיה פסול אף בעדי מסירה, כיוון שהוא אינו מוכח מתוכו. גם אם עדי המסירה יעידו שלא היה כל זיוף, אי אפשר לדעת זאת מתוך התבוננות בגט עצמו, ולכן הוא פסול לפי רבי מאיר.

ב. הגמרא לעיל בדף כ. אומרת, שצריך לכתוב את שמות האיש והאישה בגט. התוספות שם (ד"ה הא בעינן) טוענים שלפי רבי מאיר גט שאין בו שמות איננו גט מדאורייתא, כיוון שהוא אינו מוכח מתוכו. אמנם, העובדה שהאישה מחזיקה בגט מוכיחה שהיא האישה שהתגרשה על ידו. אך מתוך הגט עצמו אי אפשר לדעת מיהי האישה המגורשת, ולכן לפי רבי מאיר הגט פסול מדאורייתא⁵.

ג. המשנה להלן (כד:): עוסקת באדם שיש לו שתי נשים בעלות שם זהה, והוא כתב גט לגדולה מביניהן. המשנה קובעת שאי אפשר לגרש בגט זה את האישה הקטנה, כיוון שהוא לא נכתב לשמה. הגמרא מדייקת מכאן שאפשר לגרש את האישה הגדולה בגט כזה. זאת, אף על פי שאי אפשר לדעת מתוך הגט מיהי האישה המתגרשת. הגמרא ממשיכה וטוענת שגירושין כאלה אפשריים דווקא לפי שיטת רבי אלעזר, בעדי מסירה. התוספות (ד"ה בעדי מסירה) מסבירים שלפי רבי מאיר אי אפשר לגרש בגט כזה אפילו כאשר יש עדי מסירה, כיוון שהגט איננו מוכח מתוכו. גם אם עדי המסירה יעידו שהגדולה היא זו שהתגרשה – לא די בכך, כיוון שמתוך הגט עצמו אי אפשר לדעת איזו משתי הנשים התגרשה.

ד. הגמרא במסכת כתובות (צד). עוסקת בשני אנשים המוציאים שטר, המוכיח שהם קנו שדה מסוים. התאריך של שני השטרות זהה, ולא ברור מי מהשניים קנה את השדה ראשון. הגמרא שם קובעת שהדין במקרה זה תלוי במחלוקת רבי אלעזר ורבי מאיר. לפי רבי אלעזר יש לברר, באמצעות עדי המסירה, מי מהשניים קיבל את השטר ראשון מיד המוכר. לפי רבי מאיר בירור כזה לא יועיל, ומחלקים את השדה בשווה בין שני האנשים.

ההסבר הפשוט לדברי הגמרא שם מבוסס גם הוא על דין "מוכח מתוכו". גם אם נצליח לברר איזה מהשטרות נכתב ונמסר קודם, עדיין הדבר לא יהיה מוכח מתוך גוף השטר. השטר עצמו אינו יכול להוכיח באיזו שעה ביום חל הקניין. הדבר היחיד שאפשר לדעת מתוך השטר הוא שהקניין אכן היה ביום זה, ולא למחרת. כיוון שכך,

5 הרמב"ן שם (ד"ה הא בעינא) כותב שהצורך בשמות הוא מדין "ספירת דברים", והוא קיים גם לדעת רבי אליעזר.

הקניין של שני האנשים חל רק בסוף היום, ולא רגע אחד קודם. לכן לפי רבי מאיר שני האנשים חולקים את השדה בשווה.

גיטין ושאר שטרות

כאמור, הגמרא בסוגייתנו מיישמת את מחלוקת רבי מאיר ורבי אלעזר לעניין כתיבת גט על גבי דבר העשוי להזדייף. רבי מאיר פוסל גט על גבי דבר העשוי להזדייף, כיוון שהוא אינו מוכח מתוכו, ואילו רבי אלעזר מכשיר.

האמוראים נחלקו בשאלה, האם המחלוקת בעניין שטר העשוי להזדייף קיימת רק ביחס לגט, או גם בשאר שטרות. רבי אלעזר (האמורא) סובר שהמחלוקת היא דווקא בגיטין. בשאר שטרות גם רבי אלעזר (התנא) פוסל דבר העשוי להזדייף, כיוון שהראיה שבשטר צריכה להתקיים לתקופה ארוכה, על פי הפסוק: "למען יעמדו ימים רבים" (ירמיהו ל"ב, יד). רבי יוחנן איננו מקבל את החילוק הזה, ולדעתו רבי אלעזר מכשיר דבר העשוי להזדייף גם בשאר שטרות.

דיון דומה מופיע גם בגמרא בפרק האחרון. כפי שראינו, המשנה שם (פ.ו) מביאה את שיטתו של רבי אלעזר בעניין שטר שלא חתומים בו עדים. הגמרא (פ.ו): מפרטת דעות רבות של אמוראים, שנחלקו בנוגע לפסיקת ההלכה: האם הלכה כרבי אלעזר דווקא בגיטין, או גם בשאר שטרות.

הראשונים בסוגייתנו דנים בשאלה, היכן בדיוק עובר הקו בין "גיטין" ל"שאר שטרות". יש ראשונים שפירשו את הגמרא כפשוטה, והבינו שרבי אלעזר דיבר אך ורק בגיטי נשים, ולא בכל שטר אחר. כך למשל עולה מפירושו הראשון של הרמב"ן בסוגייתנו (ד"ה לא הכשיר). לעומת זאת, ראשונים אחרים סברו שדינו של רבי אלעזר נאמר לא רק בגט, אלא בכל שטרי קניין. החילוק של הגמרא הוא בין שטרי קניין, שתפקידם הוא ליצור חלות והם דומים בכך לגט, לבין שטרי ראייה. בדרך זו הלכו בעלי התוספות בסוגייתנו (ד"ה אבל).

שתי הדעות האלה קיימות גם ביחס לחילוק של הגמרא בפרק התשיעי בעניין פסיקת ההלכה במחלוקת התנאים. לדעת הראב"ד שם (מו: בדפי הר"ף ד"ה כתב הרב ז"ל אע"פ), אנו פוסקים להלכה כרבי אלעזר בכל שטרי קניין, ולא בגיטין בלבד. רק בשטרי ראייה אנו דוחים להלכה את שיטתו של רבי אלעזר, ומצריכים עדי חתימה. הרמב"ן בספר הזכות שם (ד"ה השיב הרב ז"ל) חולק על הראב"ד, וסובר שהחילוק של הגמרא הוא בין גיטין לבין כל שטרי הממון, הן שטרי ראייה והן שטרי קניין.

לפי התוספות והראב"ד, הגמרא מחלקת בין שטרי קניין לשטרי ראייה. פירוש זה מחזיר אותנו לדיון שערכנו לעיל ביחס לשיטת הגר"ד. כפי שראינו הגר"ד טען, ששיטת רבי אלעזר שעדי מסירה כרתי נכונה רק בשטרי קניין, ולא בשטרי ראייה. טענתו של הגר"ד משתלבת היטב עם דעתם של האמוראים המצמצמים את שיטת רבי אלעזר לשטרי קניין בלבד. אולם ישנם גם אמוראים המיישרים קו בין סוגי השטרות, וסוברים שרבי אלעזר דיבר גם בשטרי ראייה. שיטתם של האמוראים האלה אינה עולה בקנה אחד עם דעת הגר"ד. כאמור, הגר"ד תירץ שגם לפי הדעה הזו רבי אלעזר לא דיבר על כל שטרי הראיה, אלא דווקא על שטרי הלוואה, העשויים להיחשב כשטרי קניין. אך כפי שראינו, הסבר זה איננו מתיישב היטב עם פשט דברי הראשונים בסוגיה.

לפי הרמב"ן, החילוק של הגמרא הוא בין גיטי נשים לבין כל שאר השטרות. בשיעור הפתיחה העלינו את השאלה, האם גירושין הם הליך קנייני רגיל, שבו האישה מקנה את האישה לעצמה, או שזהו הליך קיומי של שילוח האישה מבית האיש. חקירה זו משפיעה גם על מעמד הגט – האם הוא שטר לכל דבר, או שיש לו מעמד שונה של "ספר שילוחין". אם נבין שגט איננו שטר רגיל אלא ספר שילוחין, נוכל להסביר על פי זה את החילוק של האמוראים בסוגייתנו בין גיטין לשאר שטרות. סברת רבי אלעזר שעדי מסירה כרתי היא מיוחדת לגט, שאיננו מתפקד כשטר אלא ככלי לשילוח האישה. בכל שאר השטרות, בין שטרי קניין ובין שטרי ראייה, יש צורך בעדי חתימה כדי להעניק תוקף לשטר.

התוספות והרמב"ן בסוגייתנו תולים את החילוק של האמוראים בפסוק המצוטט בגמרא: "למען יעמדו ימים רבים". לפי זה נראה, שהחילוק בין גיטין לשאר שטרות איננו חילוק עקרוני, אלא חילוק טכני הנובע מגזירת הכתוב. לעומת זאת, בגמרא להלן בפרק התשיעי מביאים הראשונים כמקור לחילוק בין גיטין לשאר שטרות את הרישא של הפסוק: "וכתוב בספר וחתום". הפסוק עוסק בשטר קניין ממוני, ואף על פי כן דורש שהעדים יחתמו על השטר, ומכאן שהלכה כרבי מאיר בשטרי ממוני. מקור זה מובא ברש"י (פו: ד"ה והלכה), ברמב"ן בספר הזכות (שם) ובר"ן (מז. בדפי הר"ף). ייתכן שהמקור הזה מעיד על חילוק עקרוני יותר בין גיטין לשאר שטרות, כפי שהצענו.

החילוק של הגמרא בין גיטין לשאר שטרות נאמר ביחס לשיטת רבי אלעזר. במקביל לכך, ייתכן שגם במסגרת שיטת רבי מאיר אפשר למצוא מקור לחילוק דומה.

הר"ש במסכת כתובות עוסק בשטר קידושין הכתוב על גבי דבר העשוי להזדייף. הוא כותב בשם רבנו תם, שגם רבי מאיר מכשיר דבר העשוי להזדייף בשטר קידושין, והוא פוסל זאת רק בגט:

דעל הנייר ועל החרס בעי רבי מאיר נמי שיהיו העדים חתומים דמקשינן הווייה ליציאה, ובגט כתב לה, ודריש ליה רבי מאיר לחתימה, דהאי זכתב' – זחתס' הוא, אבל לא בעינן דבר שאינו יכול להזדייף, דהכא לא שייך לאקשווי הווייה ליציאה בדבר שאינו בגוף השטר בכתבתו אלא על מה יכול לכתבו

(תוספות הר"ש כתובות כא. ד"ה דווקא).

הר"ש מנמק מדוע לא מקישים הווייה ליציאה לעניין כתיבת הגט על גבי דבר שאינו עשוי להזדייף. לענייננו, אין חשיבות מרובה לשאלה האם מקישים כאן הווייה ליציאה או לא. החידוש המרכזי העולה מדברי הר"ש הוא, שהדרישה של רבי מאיר לכתוב על גבי דבר שאינו עשוי להזדייף איננה קיימת בשאר שטרות, אלא דווקא בגיטין (ואולי גם בשטרי קידושין). המקור לדרישה זו הוא בפסוק "וכתב לה", שאותו דורש רבי מאיר לעניין חתימת העדים על השטר. פסוק זה נאמר דווקא ביחס לגט, ולכן דרישה זו אינה קיימת בשטרות אחרים.

ההסבר המובא בר"ש לשיטת רבי מאיר מחודש ביותר. כפי שראינו לעיל, הנימוקים המקובלים לשיטת רבי מאיר הם נימוקים כלליים בהלכות שטרות: יש צורך בחתימה כחלק מהגדרת שטר, או כדי שהשטר יוכל לשמש כראיה. הר"ש כנראה שלל את ההסברים האלה, ובמקומם למד את הצורך בחתימות העדים מדרשת הפסוק.

יש לציין, שהאופן שבו מסביר הר"ש את דרשת הפסוק איננו פשוט מסברה. ההבנה המקובלת היא שפשט הפסוק עוסק בכתבת הגט, כשיטת רבי אלעזר, ולא בחתימה. רבי מאיר למד את שיטתו ממקורות אחרים, ובעקבות כך הוא נאלץ להוציא את הפסוק מפשוטו, ולפרש שהכוונה לחתימה. לפי הדעה המובאת בר"ש, המצב הוא שונה. רבי מאיר לא למד משום מקור אחר את הצורך בחתימה, אלא כך הוא הבין את פשט הפסוק "וכתב לה". לא ברור מהו העוגן לפירוש זה בפשטי המקראות⁷.

הצורך בעדי מסירה לרבי אלעזר

עד כה עסקנו בצד אחד של הדיון: האם יש צורך בעדי החתימה. כפי שראינו, רבי מאיר סובר שחייבים להיות עדי חתימה בגט, ואילו רבי אלעזר סובר שאפשר להסתפק בעדי

7 עוד בעניין ההשלכות של מחלוקת התנאים לעניין דרשת הכתוב עיין בשיעור הבא, עמ' 197.

מסירה. המחלוקת הזו מפורשת בגמרא. לעומת זאת, לא מפורש בגמרא מהו הדין בכיוון השני: האם יש הכרח בעדי מסירה, או שאפשר להסתפק בעדי חתימה.

הראשונים נחלקו בשאלה, האם לדעת רבי אלעזר חייבים להיות עדי מסירה. הרי"ף סבר, שלדעת רבי אלעזר אין הכרח שיהיו עדים על מסירת השטר. רבי אלעזר חידש שאפשר להסתפק בעדי מסירה במקום שאין עדי חתימה, אך אם יש עדי חתימה – אין הכרח להוסיף עליהם עדי מסירה:

"אלא ודאי כל היכא דאיכא עדי חתימה – לא בעינן עדי מסירה, וכל היכא דאיכא עדי מסירה – לא בעינן עדי חתימה, דבחד מיניהו סגי"

(רי"ף גיטין מז:–מח.).

בעקבותיו של הרי"ף הלכו הרמב"ם (הל' גירושין פ"א הט"ז) והרמב"ן (בספר הזכות ובמלחמות על אתר). לעומתם, התוספות (ד. ד"ה דקיימא לן) ורבנו אפרים (הר"ד בראשונים הנ"ל) סברו שלדעת רבי אלעזר אי אפשר להסתפק בעדי חתימה, אלא חייבים להיות גם עדי מסירה. לפי שיטה זו, מחלוקת התנאים היא מחלוקת קיצונית לשני הכיוונים: רבי מאיר מכשיר את הגט בעדי חתימה בלבד, ואילו רבי אלעזר מכשיר את הגט בעדי מסירה בלבד.

הראשונים נחלקו בביאור הסברה העומדת בבסיס שיטת הרי"ף. כאמור, לדעת הרי"ף רבי אלעזר מאפשר לגרש אישה בשני מסלולים: בעדי מסירה ללא עדי חתימה, ובעדי חתימה ללא עדי מסירה. הרמב"ן הבין שאכן מדובר בשני מסלולים השונים זה מזה מהותית. רבי אלעזר מאמץ לחלוטין את שיטת רבי מאיר בעניין גט שיש עליו עדי חתימה. אותם ההסברים שהעלינו לעיל ביחס לתפקידם של עדי החתימה בשיטת רבי מאיר, נכונים גם לפי רבי אלעזר. רבי אלעזר בא רק להוסיף מסלול נוסף של מסירת גט בפני עדי מסירה, ללא צורך בעדי חתימה.

הר"ן חלק על הרמב"ן, והסביר את שיטת רבי אלעזר בדרך אחרת. לפי הר"ן, רבי אלעזר שולל לחלוטין את שיטת רבי מאיר, ואיננו מקבל את המסלול של גירושין בעדי חתימה. לדעת רבי אלעזר, הדרך היחידה לגרש אישה היא על ידי עדי מסירה. הסיבה לכך שגם עדי חתימה מועילים לפי רבי אלעזר, היא משום שהם מצליחים למלא את תפקידם של עדי המסירה:

"דרבי אלעזר סבירא ליה דעדי מסירה בלחוד כרתי ועדי חתימה לא כרתי... ומעתה מה שמודה רבי אלעזר דגט החתום בעדים כורת, אף על פי שלא נתן בעדי מסירה... דהווי ליה עדי חתימה כעדי מסירה, שהרי הגט יוצא מתחת ידה בעדים הללו,

ובידוע שהבעל מסרה לה, ונמצאו כאילו הן עצמן מעידין על המסירה"
 (ר"ן גיטין מח. בדפי הרי"ף).

אמנם העדים אינם נוכחים ממש בשעת המסירה, ואינם יכולים להעיד עליה באופן ישיר. אך מכוח חתימתם של העדים אפשר לדעת שאכן התבצעה מסירה. חתימת העדים מעידה על כך שהגט נכתב על ידי הבעל. כיוון שכך, אם כעת הגט נמצא בידי האישה – ברור שהבעל מסר לה אותו. רבי אלעזר דורש שיהיו עדים על קיומה של המסירה, ובמקרה שלנו עדי החתימה הם הממלאים את הדרישה הזו.

הר"ן מתמקד בתפקידם של העדים להעיד על קיומה של המסירה. ניתן להציע וריאציה לשיטת הר"ן, המתמקדת בתפקיד אחר של העדים: עדי קיום. כידוע, כאשר אדם מקדש אישה יש צורך בנוכחותם של שני עדים בשעת הקידושין. עדים אלו נחוצים לקיום הקידושין, ובלעדיהם הקידושין אינם חלים. זאת, גם אם קיימת דרך אחרת להוכיח שהאישה אכן התקדשה.

ההבנה הפשוטה היא שגם בגירושין יש צורך בעדי קיום, וללא עדים הגירושין אינם חלים. כך למשל סובר הרמב"ם בהלכות גירושין (פ"א ה"ג), שאת דבריו ציטטנו בשיעור הפתיחה⁸. ייתכן שזהו תפקידם של עדי המסירה במסגרת שיטת רבי אלעזר. לפי הבנה זו, הצורך בעדי מסירה איננו נובע מהלכות שטרות, אלא יש להם תפקיד מיוחד בגירושין דווקא.

אם נקבל את ההצעה הזו, נוכל להסביר מדוע לדעת רבי אלעזר עדי חתימה יכולים להחליף את עדי המסירה (לפי הרי"ף). כאמור, תפקידם של עדי המסירה הוא להוות עדות לקיום הגירושין. ייתכן שלמטרה זו אין צורך דווקא בעדים הנוכחים בפועל בשעת הגירושין. כל עדות שממנה אפשר לדעת שהגירושין אכן התרחשו – מועילה כעדות לקיום הדבר⁹. עדי החתימה אמנם לא היו נוכחים בשעת המסירה, אך כאשר האישה מוציאה את הגט החתום – אפשר לדעת שהיא התגרשה, ולכן יש כאן עדות לקיום הדבר.

ההסבר שהצענו כאן עשוי להיות משמעותי לא רק בשיטת רבי אלעזר, אלא גם בשיטת רבי מאיר. לפי ההבנה הפשוטה, רבי מאיר מכשיר את הגירושין בעדי חתימה

8 לעיל עמ' 15.

9 הבנה זו תלויה בהבנת דין עדי קיום – האם יש צורך בעדים שיוכלו להוכיח בדיעבד שהגירושין אכן התקיימו, או שהעדים הם חלק ממעשה הגירושין עצמו. ייתכן ששאלה זו עומדת בבסיס המחלוקת האם שליח נעשה עד (קידושין מג:), ואכמ"ל.

בלבד, ללא עדי מסירה. בדברינו לעיל הסברנו באופנים שונים מהו תפקידם של עדי החתימה בהלכות שטרות. אך עדיין יש להבין: כיצד לפי רבי מאיר האישה מתגרשת מבלי שיהיו עדי קיום הנוכחים בשעת הגירושין? רבנו תם אכן התקשה בכך, ובעקבות זאת חידש שגם לפי רבי מאיר יש צורך בעדי מסירה, בנוסף על עדי החתימה:

”ועוד, דרגיל רבנו תם לומר דאפילו לרבי מאיר בעי עדים בשעת נתינת הגט, דאין דבר שבערוה פחות משנים”

(תוספות גיטין ד. ד"ה דקיימא).

שיטתו של רבנו תם היא מחודשת ביותר, ורוב הראשונים לא אימצו אותה. ייתכן שלדעת שאר הראשונים כלל אין צורך בעדי קיום בגירושין, אלא דווקא בקידושין. אך פשוט יותר להבין שלפי רבי מאיר עדי החתימה ממלאים גם את התפקיד של עדי הקיום. ההסבר לכך מבוסס על אותו העיקרון שהצגנו לעיל במסגרת שיטת רבי אלעזר: עדי הקיום אינם חייבים להיות נוכחים בשעת מעשה, אלא די בכך שנוכל לדעת מכוחם שהמעשה אכן התקיים. כאשר האישה מוציאה גט חתום – אפשר לדעת שהיא קיבלה אותו מידי הבעל, ולכן יש כאן עדות לקיום הדבר¹⁰.

הדין לכתחילה

כאמור, הרי"ף סובר שלדעת רבי אלעזר אין הכרח שיהיו דווקא עדי מסירה, ואפשר לגרש בעדי חתימה. עם זאת, הרי"ף טוען שיש עדיפות לעדי מסירה, ולכתחילה אין להסתפק בעדי חתימה בלבד:

”אלא מיהו הני מילי בדיעבד, אי נמי דאישתכחי עידי מסירה פסולין... אבל לכתחילה בעינן עידי מסירה והן העיקר, שאין העדים חותמין על הגט אלא מפני תיקון העולם”
(רי"ף גיטין מח. בדפי הרי"ף).

כפי שמבואר במשנה בדף פו., חכמים תיקנו שיחתמו עדים על הגט, כדי שהאישה תוכל להוכיח בקלות שהיא מגורשת מבלי להביא עדי מסירה. הרי"ף טוען שלכתחילה אין לסמוך על העדים האלה בלבד, ויש לצרף אליהם גם עדי מסירה. כך פוסק גם הרמב"ם בהלכות גירושין (פ"א הט"ו).

לפי שיטת הרמב"ן שראינו לעיל, קשה להבין מדוע אין להסתפק לכתחילה בעדי חתימה בלבד. הרמב"ן סבר שגירושין בעדי חתימה ובעדי מסירה הם שני מסלולים

10 עיין ריטב"א (קידושין מג. ד"ה אתמר) ו'קצות' רמ"א ס"ק א.

מקבילים לגירושין, ולכאורה הם אמורים להיות שקולים זה לזה. כשם שלפי רבי מאיר אפשר להסתפק בעדי חתימה בלבד, כך אמור להיות המצב גם לפי רבי אלעזר. רבי אלעזר חידש שקיים מסלול נוסף, אך לא ברור מדוע קיומו של המסלול הזה אמור להמעיט מערכו של המסלול הראשון – גירושין בעדי חתימה.

לפי הסברו של הר"ן, לעומת זאת, קל יותר להבין את דברי הר"ף. לדעת הר"ן, רבי אלעזר סובר שקיים רק מסלול אחד של גירושין – בעדי מסירה. עדי חתימה יכולים גם הם לשמש כעדי מסירה, כיוון שבאופן עקיף אפשר ללמוד מתוך עדותם שהייתה מסירה. לפי שיטה זו מובן שתהיה עדיפות לעדים המעידים באופן ישיר על מסירת הגט, על פני עדי החתימה, המעידים על המסירה רק באופן עקיף. באופן דומה אפשר לומר לפי ההסבר שהצענו לעיל, שלכתחילה יש צורך בעדי קיום הנוכחים בשעת המעשה, ורק בדיעבד מסתפקים בעדות עקיפה לקיום הדבר.

מדבריו של הראב"ד בהשגותיו על הר"ף עולה נימה אחרת בעניין הדין לכתחילה:

"מיהו לרבי אלעזר בעי עדי מסירה ועדי חתימה, מדכתיב זכתוב בספר וחתום והעד עדים"

(השגות הראב"ד גיטין מו: בדפי הר"ף).

מדברי הראב"ד משתמע, שהצורך בעדי חתימה במקביל לעדי המסירה איננו נובע מתקנת חכמים בלבד. מעיקר הדין הגירושין צריכים להיות בעדי חתימה ובעדי מסירה, כפי שנלמד מהפסוק "וחתום, והעד עדים". מסברה קל להבין שיטה זו: עדי חתימה דרושים כדי להכשיר את השטר, ואילו עדי מסירה דרושים לקיום הדבר. אולם קשה ליישב שיטה זו עם פשט הסוגיות, שמהן עולה בבירור שלדעת רבי אלעזר אפשר להסתפק מעיקר הדין בעדי מסירה ללא עדי חתימה¹¹.

עדי בחתומיו זכין לו

במסכת בבא מציעא (יג.) נחלקו האמוראים בעניין מועד חלות הקניין בשטר. הגמרא שם עוסקת בשטר הלוואה, המשעבד את נכסי הלווה למלווה. רב אסי סובר שהשעבוד

11 לר"ף ברור שהדרישה שיהיו גם עדי חתימה וגם עדי מסירה היא רק לכתחילה. לפי הראב"ד, לעומת זאת, אם הדרישה הזו נלמדת מפסוק לא ברור מדוע היא אינה מעכבת בדיעבד. עיין גם בעיטור (קיום טופסין וחותמין, לב), שהבין בדעת הר"ף שגירושין בעדי חתימה מועילים רק מכוח תקנת חכמים. כמובן, דעה כזו אינה עולה על הדעת, ולכן העיטור דוחה אותה.

חל רק מרגע מסירת השטר לידי המלווה. אביי חולק וסובר שהשעבוד חל למפרע כבר משעת החתימה, כיוון ש"עדיו בחתומיו זכין לו".

הראשונים דנו ביחס שבין מחלוקת האמוראים הזו לבין מחלוקת רבי אלעזר ורבי מאיר (עיין ספר הזכות ור"ן מז. בדפי הר"ף). מדבריהם עולה, שקיימת תלות חד-כיוונית בין שתי המחלוקות האלה. רבי אלעזר, הסובר שעדי מסירה כרתי, בוודאי לא יאמר "עדיו בחתומיו זכין לו". לשיטתו רק מסירת השטר קונה, ולא ייתכן שהקניין יחול קודם לכן. רבי מאיר, לעומת זאת, יכול לקבל את שתי השיטות. אמנם הוא סובר שעדי החתימה הם עיקר השטר, אך עדיין יש מקום לדעות השונות בשאלה מתי בדיוק חל הקניין: בשעת החתימה, או רק בשעת המסירה.

הרב משה סולובייצ'יק העלה סברה שונה, וניתק לחלוטין בין שתי המחלוקות. ייתכן שגם לפי רבי אלעזר, הסובר שעדי המסירה הם העיקר, עדיין אפשר לומר "עדיו בחתומיו זכין לו". כדי לומר זאת יש להסביר, שרבי אלעזר איננו מצריך עדים בשעת המסירה דווקא, אלא בשעת חלות הקניין. ברוב המקרים אין אומרים "עדיו בחתומיו זכין לו", והקניין חל רק בשעת מסירת השטר, ולכן רבי אלעזר מצריך עדים בשעה זו. אך במקום שבו אומרים "עדיו בחתומיו זכין לו", והקניין חל כבר בשעת החתימה – עדי החתימה עצמם ממלאים את תפקיד "עדי המסירה". במקביל לתפקידם בעיצוב השטר, הם גם העדים הנוכחים בשעת החלות, ובכך הם מאפשרים לקניין לחול.

דעה מחודשת בעניין "עדיו בחתומיו זכין לו" אפשר למצוא בדברי הראב"ן. לפי ההבנה המקובלת, כולם מודים שיש צורך במסירת השטר כדי שהקניין יחול. המחלוקת היא רק במקרה שכבר נמסר השטר: האם הקניין חל כעת, או שהוא חל למפרע משעת החתימה. הראב"ן חלק על כך:

"אבל לרבי מאיר, אפילו לא מסרו לו השטר – קנה משעת החתימה"

(ראב"ן סי' מ"ד).

לדעת הראב"ן, מי שאומר "עדי חתימה כרתי" סובר שהקניין חל כבר משעת החתימה, אפילו אם השטר כלל לא נמסר. הראב"ן גם הוא תולה את מחלוקת האמוראים בעניין "עדיו בחתומיו זכין לו" במחלוקת רבי מאיר ורבי אלעזר. לפי שיטתו, מחלוקת התנאים הופכת למחלוקת קיצונית במיוחד. רבי אלעזר מתנה את חלות הקניין במסירת השטר. לעומתו, רבי מאיר סובר שכלל אין צורך במסירה, והקניין חל מכוח החתימה בלבד.